ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ

Сергій ТАРАДАЙКО

ПО СУСІДСТВУ ВІД УСЬОГО

На щастя, цього сусідства нам
не потрібно ні шукати, ні навідувати.
Ми вже перебуваємо в ньому.
М.Гайдеґер. Сутність мови

Певне, будь-яка філософія – свідомо чи (набагато частіше) не дуже – має власне бачення того, що звичайно зветься «буттям». Як відомо, починає такі досліди Парменід і зображує те «буття» чимось єдиним і суцільним... Якщо спробувати пояснити, звідки взялися подібні риси, можна висловити припущення, що, по суті, – це відображення предметності нашої практики. Ми беремо дещо до рук і зосереджуємо на ньому свою увагу. Тож робимо саме предметом: або розгляду, або праці чи навіть їжі, й складається почуття чогось єдиного та суцільного. Надалі це почуття переноситься на будь-які наші бачення й сприйняття...

Так само воно поширюється й на форми нашого мислення. Бо навіть якісь уявлення чи поняття (хоч би й зовсім умоглядні) поставатимуть у дуже схожому вигляді. Недаремно й саме «буття» видавалося чимось єдиним і суцільним. У теперішньому лексиконі таке бачення має назву «присутності», présence, якщо висловлюватися мовою Дерида. Крім того, ще й визнається, що саме це розуміння залишається для Заходу ключовим.

Однак важливо не забувати: тут описано, радше, спосіб нашого бачення, ніж і справді, власне, «буття», тому ставитися до згаданого тлумачення треба зважено й обережно. Тим паче, що з античних часів існує й інше розуміння. Це давньогрецький атомізм. Як відомо, його здавна сприймали в ракурсі будови речовини, та, фактично, це був інакший спосіб осмислювати «буття». Воно постало вже не суцільним, а навпаки, – розпорошеним і множинним. Ясна річ, ішлося знов-таки про «присутність», але зараз оте «суцільне» ніби розпалося на безліч окремих «атомів»...

І важливо наголосити, що подібне, тобто «множинне» розуміння було не просто чимось інакшим порівняно з «єдиним», адже, по суті, вони дуже міцно пов'язані. Більше того, «множинне» навіть якоюсь мірою старше й початковіше, ніж «єдине». Бо, не маючи хоч якогось уявлення про множину, ми не можемо помислити щось об'єднане й цілокупне. Ця множинність є природною й вихідною. Тож «єдине» стає продуктом умоглядності й доволі зрілої думки. Недаремно ж філософія саме з того й розпочинала, що шукала дещо таке, де поєднувалося б усе. Втім, і тут оте переможене, здавалося, «множинне» (хоч і приховано) залишалося необхідним, – адже знову ж таки без нього ми не здатні помислити щось «єдине». Зауважуємо: «множинне» (хай підсвідомо) залишається вихідним.

Отож надалі таке бачення виявляє себе, приміром, у «монадології» Ляйбніца, де йдеться про «монади», «прості субстанції», що з них і складено вже «складні». Та маємо пам'ятати про головне. – Для класичної філософії все «множинне» завжди здавалося несуттєвим і тимчасовим, отже, справжня сутність буття вбачалась-таки в «єдиному»... При цьому його можна було сприймати чи в античному, чи навіть у неприховано

релігійному розумінні. Не має значення. – Тут ішлося про таку, сказати б, інстанцію, де з'єднувались і визначались усі цінності та смисли.

Втім, урешті-решт, і ця поважна традиція згасає – зразу пригадується «логос» у Геракліта (що то спалахує, то згасає)... Й остаточно те завершення підтвердили слова Ніцше: «Бог помер». Ясна річ, одразу здалося, ніби це стосувалося до релігії. Та, зрештою, з'ясувалося, що мова, радше, про зміни всього нашого світобачення. Тож «єдине», таке потрібне, щоб утримувати цілість отого бачення, – виявлялося чимсь умовним і надто штучним...

Очевидно, невипадково після Ніцше – вже від початку XX сторіччя – знову посилюється множинність у розумінні. Тоді цілісне й завершене буття ніби руйнується й розпадається. Це можна помітити з якого завгодно боку. Наприклад, у фізиці, де, ніби на противагу до «ньютонівського» канону, постають і зовсім інші способи бачення. Так само й у новітньому мистецтві, де посилюються мотиви хаотичності чи абсурду.

Та насамперед оту втрату чогось «єдиного» засвідчили дві великі – світові (зауважимо це) війни. Таким чином, ішлося не про звичні, сказати б, ігри «чистого розуму», а про справді щонайсуттєвішу проблему. Бо справді була втрачена цілість у сприйманні всього буття, тож: «Ми переживаємо період атомів, атомарного хаосу»[1]...

Тут на думку спадає «пазл», який утворюється з окремих елементів. Адже скласти малюнок можна виключно за умови, коли знайдене правильне розташування всіх елементів. Але зразок отого малюнка – вже втрачений, загубився. Ми не знаємо, що са́ме має з'явитися на вже складеному «пазлі». Він остаточно перетворюється на купу цілком окремих елементів.

І тоді стає зрозуміло, чому думка післявоєнної доби настільки тісно пов'язана зі структурними підходами. Неважливо, визнає це певний автор чи філософ. Адже втрачена цілісність у сприйнятті, хай там як, але буде налаштовувати на пошук, якщо не цілості, то принаймні співвідношення чи зв'язку між елементами. Той хаос є нестерпним і неприйнятним, особливо для традиції, що складалася за зразками раціональності. Саме звідси, по суті, й виникає структуралізм. Адже йдеться про намагання знайти насамперед якомога більш усталені співвідношення між елементами. Це підкреслює найпомітніший представник того напрямку – К.Леві-Строс: «Константами є не елементи, а їх відношення»[2].

Звичайно, справа не в тому, чи зараховувати якусь постать або роботу до зазначеного напрямку, бо зміни відбувалися в самому способі мислення й торкнулися чи не всіх. Отже, зараз увагу звертали не на дещо досить окреме, а на стосунки чи співвідношення. – Приміром, у Бахтіна постає найперша його проблема: «поліфонії» та «діалогу». Про «близькість» і про «під-ручне» говорить Гайдеґер, а Дерида вбачає дійсну сутність буття не в отому стані початкової «присутності», а насамперед у «роз-різненні»...

Це знову проявляла себе вже згадувана множинність. Але важливо нагадати про невпорядковану хаотичність її стихії. Невипадково Леві-Строс, аби пояснити природу міфу, наголошує, що в ньому використовуються й невтомно перетасовуються «залишки та руїни подій»... «Ця логіка діє майже як калейдоскоп, тобто інструмент, що також містить уламки та осколки...» «Вони позбавлені власного буття... Проте, з іншого боку, і цього цілком достатньо, щоб узяти продуктивну участь у формуванні буття нового типу, нових комбінацій...»[3]

---

[1] Ніцше Ф. Повне зібрання творів у 15 томах. – Т. 1. – Львів: Астролябія, 2004. – С. 307.
[2] Леві-Строс К. Первісне мислення. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – С. 67.
[3] Там само. – С. 37, 50.

Уже звідси добре помітно, що «структури», хоч і покликані знайти порядок у тому хаосі, по суті, виявляються чимось умовним і надто штучним. Адже кожне нове повертання калейдоскопа, хоч не хоч, а продукуватиме – все нові й нові «комбінації». До речі, саме такою видається вся стилістика нашого часу. Вже немає чогось єдиного й головного, бо все ніби складається з окремих, а нерідко й несумісних (але що тепер означає та несумісність?) елементів або фраґментів...

Ось тут і виникає філософське, за сутністю, запитання. Чи можна хоча б якось опиратися тому хаосу? – Протиставити йому щось осмислене й до певної міри незмінне. Згадаймо, що філософія з'явилася саме з пошуком єдиного й об'єднавчого начала. Й передусім – аби помислити все «буття» наче дещо достатньо цілісне (попри визнану множинність і різнобарвність)... Але зараз усе змінилося, бо доба класичної думки вже минула. Бо звичні «метафізичні», так би мовити, засоби вже втратили свою чинність і, головне, потрібну довіру. Тому справа, звісно ж, ускладнилась. І нині треба шукати вже не стільки певне начало, скільки іншу манеру мислення – тож виходити не з умовностей, а з умов самої множинності...

Спочатку може здаватись, тут і справді немає нічого, що спроможне бути незмінним. Адже мова про множинність елементів, які до того ж іще й невпинно перемішуються. – Та навіть і тоді вони зберігають якісь окремі відносини між собою. Зазначимо: за будь-якого розташування тих елементів одні з них опиняються поряд з іншими, й між ними складаються все нові й нові стосунки. Незважаючи на всі зміни, тут є справді й дещо незмінне. – Сама наявність отих стосунків. Але це вже не «відношення» чи «структури», що розглядались у структуралізмі, бо там ішлося найперше про побудови, накинуті ніби ззовні. Тим часом у теперішньому становищі – це відносини, які дійсно складаються між суміжними елементами.

Тоді саме така суміжність, або «сусідство» між елементами, здається, може постати чи не єдиною противагою тому хаосу. Зрозуміло, що втрачену нами цілість уже не можна повернути. Проте можна зосередити всю увагу саме на згаданому «сусідстві» й, дослідивши живі стосунки цих елементів, – усвідомити зовсім інші підстави для впорядкованості буття.

Певні сумніви викликає тут хіба що слово «сусідство». Погодьмося: воно мало подібне до філософського «поняття» й видається надто буденним; а проте, його давно вже помітили і вживають у сучасному світотлумаченні. Тож одразу варто згадати про Гайдеґера, що пробує розібрати це слово й, таким чином, уживає його цілком усвідомлено: «...Ми відразу ж вимагаємо пояснення того, що тут мається на увазі під сусідством (Nachbarschaft)... Сусід (Nachbar), про що нам мовить саме це слово, – це той, хто мешкає поблизу (in der Nähe) когось іншого і з кимось іншим. Відтак цей інший сам стає його сусідом. Тоді сусідство – це стосунки, що виникають з того, що один з'являється в сусідстві іншого». Чи простіше: «Сусідство означає: мешкати поблизу»[4].

Та потрібно зауважити, що насправді ці стосунки дуже невизначені. Сусідство лише вказує нам на близькість і не каже про характер або природу тої близькості. Це справді має нагадувати сусідів, які можуть бути добрими і поганими, привітними і байдужими, проте все це з'ясується лише згодом. Адже зараз, у самому слові «сусідство» – мова тільки про цю наближеність.

У загальному розумінні ми побачимо те саме. Бо спочатку стосунки між елементами невизначені й, можливо, не набудуть осмисленості й надалі. Та навіть і тоді сама наближеність елементів, які чомусь опинилися поруч, уже склалась, є цілком об'єктивною.

---

[4] Гайдеґґер М. Дорогою до мови. – Львів: Літопис, 2007. – С. 158, 170.

– Це знову повертає нас до питання щодо буття. Бо сусідство між елементами дає кожному з них опору, взаємну смугу дотичності, де з'являється точка спротиву початковому стану хаосу. Змінилося, власне кажучи, небагато: в основі й надалі залишається множина. Тільки зараз елементи вже перебувають не в окремому самозамкненні, – що, по суті, й перетворюється на хаос, – а неначе тримаються за сусідів...

«І в царстві неорганічного, – каже Ніцше, – для атома має значення лише його сусідство»[5]. При цьому виявляється, що зближення таких атомів (або будь-яких елементів) є не просто ситуативним, а визначає саму природу цих атомів. У звичному розумінні ми сприймаємо кожну річ як окрему й самодостатню. Ще й наділену її «внутрішніми» властивостями. Насправді ж якісь властивості – не «всередині» тих речей, а на поверхні живого дотику між ними: тож одна визначається через іншу. Скажімо, дещо тверде виявляє свою твердість у дотику до м'якішого. «Властивості якоїсь речі, – знаходимо у Ніцше, – це її дії на інші «речі»: коли подумки прибрати інші речі, тоді річ не матиме жодних властивостей, тобто *річ не існує без інших речей...*»[6]

Отже, бачимо, що ми знову повернулися до буття. Та, з'ясовується, сприймати його можна й по-іншому, виходячи не з уявлення про присутність отих окремих елементів, а з їхнього відносного розташування між собою... При цьому виявляється, що сусідство тих елементів, які начебто випадково зійшлися поруч, є дуже невипадковим. Адже звідси передусім і визначається їхня сутність... І справа не в окремих наочних прикладах, – ідеться, власне, про спосіб осмислювання й існування.

Подібна будова мислення заявляє про себе все гучніше. Й найперше треба згадати про чудову книжку Дельоза та Ґваттарі «Тисяча плато» (1980). По суті, тут ідеться про неймовірне: своє власне світобачення з особливою, добре сплетеною мережею власних уявлень і понять. У розглянутому вже плані прикметно, що в основі цього погляду саме впевненість у множинності й різнобічності буття. Крім того, ця множинність є переважно просторовою. Недаремно ж провідним у даній роботі стає концепт agencement, – отже, «розміщення», «розташування», «впорядкування»... До того ж у підмурівку цієї праці закладений ще й принцип виробництва (запозичений у Маркса). Тож у згаданому концепті й виникають якісь «машинні» мотиви. Тоді можна перекладати його як «прилад» або «пристрій», тобто дещо суто технічне. Приміром, у російському перекладі ми бачимо доволі вдале слово «сборка». Втім у такому, власне, технічному розумінні тут іще більше відчувається тема зближення між окремими деталями.

Щоб отримати певні приклади, відкриваймо хоч на кожній сторінці. Тоді: «Те, що винаходять кочовики, – це пристрій людина – тварина – зброя, людина – кінь – сідло»[7]. Та важливо знову зазначити, що справа не в якихось окремих прикладах, а в іншому стилі мислення, де знаходимо принципову «взаємодоповнюваність місця без пасажира й пасажира без місця»[8].

Дещо схоже можна помітити й у Фуко. Бо, вивчаючи різні способи світобачення, він указує на своєрідну «підігнаність» (convenientia). Причому «підігнаними» є «...такі речі, що, наближуючись, опиняються по сусідству одна з одною. Вони торкаються краями, їхні грані поєднуються між собою, і кінець одної речі позначає початок іншої». Тож «сусідство є не зовнішнім відношенням між речами, а знаком їхнього хоч би непевного

---

[5] Ницше Ф. Воля к власти. – М.: Культурная революция, 2005. – С. 352.
[6] Там же. – С.315.
[7] Делез Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – С. 682.
[8] Делез Ж. Логика смысла. – М.: Академический Проект, 2011. – С. 61.

споріднення»[9]. Це природа не стільки самих речей, скільки світу, в якому вони існують. «Світ – це загальна «підігнаність» речей»[10].

Щоб осмислити, про що мова, слід уявити собі символ «інь» і «ян», адже там унаочнена саме лінія *прилягання*, саме «підігнаність». Окрім того, треба згадати, що найперше це стосується до «жіночого» й «чоловічого»... Власне кажучи, саме звідси й випливає наша проблема (та пов'язана з нею будова думки).

Насправді тема суміжності й сусідства не нова, й новою вона стала тільки на Заході, де мірою світосприймання була людина (взята насамперед як окремий індивід). – Ясна річ, у відповідній будові мислення панували мотиви цілості й самодостатності; наприклад, у понятті про «сутність» або «субстанцію». Звичайно, тема «сусідства» відсувалася десь убік... А між тим у прадавньому розумінні така тема була не просто помітною – провідною. Там увага була спрямованою на *рід* і його збереження, тож ніякої, сказати б, «окремої» людини таке бачення не сприймало. Визначальними поставали саме відносини роду (батька й сина, чоловіка та жінки чи матері та дитини)... Відносини в основі своїй тілесні й просторові, тож мотиви суміжності чи сусідства виникали самі собою.

Це тлумачення давнини стає можливим у М.Бахтіна – за допомогою поняття «двотілого тіла», чи «двотілості». На відміну від європейського типу мислення, де поняття виокремлює щось одне й зосереджується на ньому, – тут одразу ж виникає поділ надвоє... Тому й мислити в напрямку «сутності» чи «присутності» вже не можна. – Хай там як, але тепер увага спрямовується на суміжність і співвідношення. Зауважимо, що подібна будова мислення визначається саме тілом. Інша справа, в який спосіб його сприймати. Бахтін, як відомо, доволі жорстко протиставляє сучасне та стародавнє розуміння[11]. Ми вже звично бачимо тіло від-особленим і суцільним. – Отже, всі його «відгалуження» ніби зрівнюються, й «отвори» закриваються. Це й не дивно, бо ті «виступи» або ж «отвори» не лише забезпечують усі вияви тілесності (розмножування, народження, харчування чи спорожнення), але й здатні забезпечити це виключно при з'єднанні чи роз'єднанні (при співвідношенні) між одним і зовсім іншим. Аж ніяк не відособлено. Вже звідси виявляється, що природне бачення тіла наголошує на суміжності й спів-відношенні. – Тому й звично відтворює саме логіку сусідства...

До речі, варто відзначити, що Бахтін іще й прямо, тобто буквально, застосовує це поняття. – Приміром, у відомому дослідженні про «хронотоп» (або «часопростір»), описуючи художній метод Рабле, він підкреслює: «Сутність цього методу полягає насамперед у руйнації всіх звичних зв'язків, *звичайних сусідств* речей та ідей і у створюванні *несподіваних сусідств*, несподіваних зв'язків...»[12] Уже звідси зразу помітно, що Бахтін розрізняє «сусідства речей та ідей». Отож ідеться про співвідношення не лише, власне, предметних елементів, але й «ідей». А відтак поняття «сусідства» набуває значно ширшого світоглядного значення. Й трохи далі: «Необхідно створити нові сусідства між речами й ідеями, що відповідали б їхній справжній природі, поставити поруч і наблизити те, що було хибно роз'єднаним і віддаленим одне від одного, й роз'єднати те, що було хибно наближене. На основі цього нового сусідства речей має розкритися нова картина світу...»[13]

---

[9] Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М.: Прогресс, 1977. – С. 62.
[10] Там же. – С. 63.
[11] Див.: Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. – М.: Художественная литература, 1990.
[12] Бахтин М.М. Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 98.
[13] Там же.

Ми бачимо тут, якою потужною може бути розглянута форма думки. Зазначимо: в останній книзі Дельоза й Ґваттарі «Що таке філософія?» (1991) сама природа цієї справи вбачалась у «створюванні концептів». А тому й можна сказати, що досліджуване поняття про «сусідство», поза сумнівом, є концептом такого роду. Й не слід недооцінювати це поняття, вважаючи його надто звичайним і простим. Адже для створення концепту буває досить і «звичайнісінького буденного слова, яке наповнюється такими віддаленими обертонами, що нефілософський слух може їх і не розрізнити»[14].

Втім, окремо треба відзначити зовсім інше. Нагадаймо, що сучасний світогляд явно схиляється до множинності. Тож увага, звісно, спрямовується не на дещо самодостатнє, а на суміжність і на стосунки між «елементами». Таке бачення відображене сьогодні в інтернеті... При цьому перетворюються й форми нашого мислення. На відміну від класичного поняття, що завжди було спрямоване на себе, – новітня будова думки зосереджена на суміжності та відношеннях. «Концепту властиве лиш одне правило – правило сусідства, внутрішнього чи зовнішнього»[15]. Це твердження дає змогу нам остаточно дійти висновку, що «сусідство» – це не просто потужний концепт у сучасному світобаченні. Це, можна сказати, принцип, який великою мірою визначає побудову нашого мислення.

Запоріжжя

[14] Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – С. 17.
[15] Там само. – С. 117.